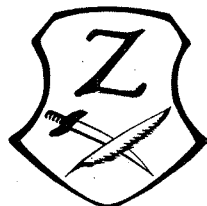

A HADIFINANSZÍROZÁS GAZDASÁGI ALAPJAI AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Szerkesztette:

Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János

ZRÍNYI KIADÓ

© HM Zrínyi Nonprofit Kft. – Zrínyi Kiadó, 2022
© Ágoston Gábor, Barta Róbert, Bárány Attila, Bozzay Réka, Domokos György, Forisek Péter,
Germuska Pál, Györkös Attila, Hermann Róbert, Hunyadi Zsolt, Kenyeres István,
E. Kovács Péter, Krámlí Mihály, Lázár Balázs, Pallai László, Papp Klára, Pószán László,
Simicskó István, Szenes Zoltán, Tózsza-Rigó Attila, Veszprémy László, 2022

All rights reserved. Minden jog fenntartva.
A könyvet vagy annak bármely részét a kiadó engedélye nélkül bármilyen
formában vagy bármilyen eszközzel másolni, tárolni, közölni tilos!

Kiadja a HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Közhasznú
Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság (HM Zrínyi Nonprofit Kft.),
a Honvédelmi Minisztérium által alapított, annak kizárólagos tulajdonában lévő cég.

Cím: 1087 Budapest, Kerepesi út 29/b
Honlap: www.honvedelem.hu
Webshop: shop.hmzrinyi.hu
E-mail: kiado@hmzrinyi.hu

A kiadásért felel: Kulcsár Gábor ügyvezető
A Zrínyi Kiadó vezetője: dr. Isaszegi János ny. vezérőrnagy

Szakmai szerkesztő: Pószán László, Veszprémy László, Isaszegi János

A kötet térképeit rajzolta: Nagy Béla

ISBN 978 963 327 881 9

Kiadói szerkesztő: Kiscelli Piroska
Korrektor: Szódy Macó
Műszaki vezető: Eisrichné Schubert Andrea
Tördelő: Petrezselyem Kitti
Borító: László Zoltán

Nyomdai kivitelezés:
HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Közhasznú
Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság
Sokszorosítóosztály
Felelős vezető: Pásztor Zoltán

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	7
-------------	---

I. RÉSZ

HADIFINANSZÍROZÁS AZ ÓKORBAN ÉS A KÖZÉPKORBAN	9
---	---

<i>Forisek Péter</i> • A római hadsereg finanszírozása	11
--	----

<i>Veszprémy László</i> • Az V. keresztes hadjárat magyar szakaszának finanszírozása	23
--	----

<i>Hunyadi Zsolt</i> • A responsiótól a likviditási problémákig: a johanniták pénzügyi rendszere a középkorban	41
---	----

<i>Bárány Attila</i> • Az angol korona háborús pénzügyei a 13–14. században	61
---	----

<i>Pósán László</i> • A német lovagrend katonai kiadásai és hadifinanszírozása a 14–15. század fordulóján	93
--	----

<i>E. Kovács Péter</i> • Hadifinanszírozás a velencei háborúban (1411–1413)	113
---	-----

<i>Györkös Attila</i> • A francia haderő finanszírozása a kései középkorban (1453–1547)	131
---	-----

<i>Kenyeres István</i> • A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság török elleni küzdelmének finanszírozása a 16–17. században	138
---	-----

<i>Tózsá-Rigó Attila</i> • A bécsi gazdasági elit szerepe a magyarországi hadifinanszírozásban a 16. század végén és a tizenöt éves háború első felében	165
--	-----

<i>Domokos György</i> • A kassai királyi hadszertár 1571. évi bevételi-kiadási jegyzőkönyve	185
--	-----

<i>Ágoston Gábor</i> • Hadifinanszírozás az Oszmán Birodalomban a 16–17. században	200
--	-----

<i>Bozzay Réka</i> • A Németalföldi Szabadságharc (1568–1648) finanszírozása	221
--	-----

II. RÉSZ

HADIFINANSZÍROZÁS AZ ÚJKORTÓL NAPJAINKIG	241
--	-----

<i>Papp Klára</i> • A Rákóczi-szabadságharc haderejének pénzügyi háttere	243
--	-----

<i>Simicskó István</i> • A cári szárazföldi hadsereg megteremtése és a tengeri flotta létrehozása Nagy Péter cár korában	263
---	-----

<i>Lázár Balázs</i> • A császári-királyi haderő finanszírozása a francia háborúk idején (1792–1815)	274
<i>Hermann Róbert</i> • A háború táplálja a háborút – Hadseregellátás és gazdasági tevékenység a feldunai hadtestnél az 1848–1849-es téli hadjárat időszakában	295
<i>Krámli Mihály</i> • Az Osztrák–Magyar Monarchia közös haderejének finanszírozása (1868–1914)	316
<i>Pallai László</i> • Az Osztrák–Magyar Monarchia pénzügyi felkészülése az első világháborúra	330
<i>Barta Róbert</i> • Hadiipar, hadigazdálkodás és hadifinanszírozás az Egyesült Királyságban a második világháború idején	347
<i>Germuska Pál</i> • A hazai katonai és védelmi kiadások alakulása 1945 és 1989 között	360
<i>Szenes Zoltán</i> • Hadifinanszírozás napjainkban (1990–2020)	390
SZEMÉLYNÉVMUTATÓ	415
FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ	424
A KÖTET SZERZŐI	432

Forisek Péter

A RÓMAI HADSEREG FINANSZÍROZÁSA

A római hadsereg több évszázados története során sokszor átalakult, változott az összetétele, szervezeti felépítése, tisztikara és finanszírozási rendszere is. Augustus, az első római császár teljesen új alapokra helyezte a római hadsereget. A köztársaság korához képest két jelentős változás történt. A korábbi *militia*-rendszerű, kötelező katonai szolgálaton alapuló hadsereget felváltotta a toborzáson alapuló, önkéntes, professzionális zsoldoshadsereg. A köztársasági Róma hadseregeit egy-egy hadjáratra, illetve háborúra sorozták be, Augustus azonban állandó hadsereget hozott létre. A hadseregbe belépő újoncokat meghatározott időre toborozták, a katonák éveken keresztül szolgáltak. Az új típusú hadsereg új finanszírozást is igényelt. A hivatásos katonáknak éves zsoldot kellett fizetni, az állam fegyverezte fel őket és szolgálati idejük leteltét követően végkielégítést kaptak szolgálatuk jutalmául. Ez a változás nem csupán toborzási és szervezeti megújítást igényelt, hanem jelentős gazdasági háttér megteremtését is.

A következő oldali táblázatban megpróbálom megbecsülni a római hadsereg létszámát Augustus császár uralkodásától, azaz a Kr. u. 1. századtól kezdve a Kr. u. 4. századig.

A következő oldalon látható táblázatból jól látható, hogy a római hadsereg folyamatosan növekedett a császárkorban, létszáma a Kr. u. 1. században még 400 000 fő alatt volt, a Kr. u. 2. században valamivel félmillió fő alatt, míg a Kr. u. 3. század első felében már valamivel félmillió fő felett volt, Diocletianus idején pedig már meghaladta az 550 000 főt. Ezek természetesen csak becslési adatok. A legiók esetében tudjuk, hogy Augustus uralkodásától kezdve egy-egy legióban 6000 katona szolgált a köztársaság kori 4200 fővel ellentétben. Egyes uralkodókhoz újabb legiók felállítása kötődik, de legiók el is pusztultak, illetve

megszűntek (például a négy császár éve után, 70-ben hűtlenség miatt öt legiót is feloszlattak, a *legio IX Hispana* a 2. században pusztult el a Bar Kochba-felkelésben vagy Marcus Aurelius parthus háborújában). A Diocletianus által szervezett új legiók már csak 1000 főből álltak, ami része volt hadseregreformjának. A segédcsapatok esetében a szakirodalom egyetért azzal, hogy létszámuk körülbelül a mindenkori legionarius létszámhoz hasonló volt. A fenti táblázat esetében azzal is számolnunk kell, hogy valójában soha nem szolgált pont 6000 fő egy legióban, MacMullen szerint a leszerelők, a betegek, a dezertőrök és az elhunytak száma miatt ennél kevesebb volt a tényleges létszám.¹

A római hadsereg létszámviszonyai

Korszak	Legiók (fő)	Róma városi csapatok (fő)	Segédcsapatok (fő)	Flotta (fő)	Teljes hadsereg (fő)
Augustus Kr. u. 1. sz.	150 000 (25 legio) ²	kb. 10 000	kb. 180 000	40 000 ³ 30 000 ⁴	370 000– 380 000
Traianus Hadrianus Kr. u. 2. sz.	204 000 (34 legio) ⁵	kb. 24 000 ⁶	kb. 220 000	40 000	488 000
Septimius Severus Kr. u. 3. sz.	234 000 (39 legio)	kb. 24 000	kb. 220 000	40 000	518 000
Diocletianus Kr. u. 4. sz.	239 000 (34 000 fős legio, 35 000 fős legio) 35 000 (35 1000 fős legio) ⁷	kb. 24 000	kb. 260 000	40 000	563 000

A késő római hadsereg létszámadatairól nincs megbízható információnk, a források egységesen nagy létszámú hadseregről beszélnek. Johannes Lydus szerint Diocletianus hadserege 435 266 főből állt, amelyből 45 562 volt a flottában szolgáló katona (így a szárazföldi haderő 389 704 fő volt). Ezt a sereget szerinte I. Constantinus a háborúk miatt megduplázta, vagyis csaknem 900 000 katonája volt.⁸ A Keletrómai Birodalomban élő Agathias szerint Iustinianus hadserege összesen 645 000 katonából állt.⁹ Azonban mindkét számot, különösképpen

¹ Ramsay MACMULLEN: How Big was the Roman Imperial Army. *Klio* 62 (1980: 2) 454. o. szerint 10%-kal kevesebb katonával kell számolni.

² Eredetileg 28 legio, de 3 megsemmisült a teutoburgi csatában.

³ Yann LE BOHEC: *The Imperial Roman Army*. New York, Routledge, 2000, 34–35. o.

⁴ Chester G. Starr szerint csak 30 000 fős volt a flottakatonaság, *The Roman Imperial Navy*. *31 B. C. – A. D. 324*. Ithaca (NY), Cornell University Press, 1941, 16, 167. o.

⁵ G. L. CHEESEMAN: *The Auxilia of the Roman Imperial Army*. Chicago (IL), Aris Publishers Inc., 1975, 53, 55–56. o.

⁶ Christopher J. FUHRMANN: *Policing the Roman Empire. Soldiers, Administration, and Public Order*. New York, Oxford University Press, 2012, 130. o.

⁷ Pat SOUTHERN – Karen R. DIXON: *The Late Roman Army*. Batsford, Routledge, 1996, 31. o.

⁸ Johannes LYDUS: *De mens.* I. 27.

⁹ Agathias 5. 13. 7–8., idézi: Michael WHITBY: *Army and Society in the Late Roman World: A Context for Decline?* In: *A Companion to the Roman Army*. (Szerk. Paul ERDKAMP) Wiley, Blackwell, 2011, 517. o.

a Lydus Constantinusszal kapcsolatos adatát erősen túlzónak tartom. A háttérben a késő császárkori íróknak a császárokkal és a „túladóztató” állammal szembeni ellenségessége állhatott.

A késő császárkorban új elemek jelentek meg a hadsereg utánpótlásának rendszerében is.¹⁰ Míg a principatus első két évszázadában a katonaság rendkívül vonzó volt, így az egységeket az önkéntes toborzással is ki lehetett egészíteni, addig a 3. század második felétől a birodalmon belül dúló polgárháborúk és a külső háborúk miatt a katonai pálya egyre népszerűtlenebb lett. A katonák élete bizonytalanra vált, egy polgárháborús vereség következtében a vesztes fél katonái – ha nem haltak meg – elveszítették biztos megélhetésüket, a germánok és a perzsák elleni háborúk is egyre nagyobb áldozatokat követeltek. A 3. század során a római ezüstpénz, amelyben a katonák a zsoldjukat kapták, rohamosan veszített értékéből, így ez sem nem motiválta az ifjúságot, hogy katonának álljon. A korábbi szakirodalom a birodalom lakosságának csökkenésével is magyarázta a hadkiegészítés válságát, ezt azonban az újabb szakirodalom a régészeti leletek alapján cáfolja. A népességcsökkenés a birodalom nyugati felében csak a 4. század második felétől tapasztalható, a keleti területeken pedig a 6. századi pestisjárványtól kezdve.¹¹

A létszámhiány miatt a hadkiegészítésben visszatért a sorozás, és a birodalom polgárai mellett egyre nagyobb számban voltak be zsoldosként barbárokat. Megjelent az örökletes katonaság, a katonák gyermekei felnőttként beálltak a hadseregbe. Mindezt az állam különféle kedvezményekkel ösztönözte. A katonák családjai jelentős adókedvezményeket, *immunitast* kaptak, vagyis mentesülhettek a kötelező állami szolgáltatások (*munus*) alól.¹² Procopius szerint Iustinus császár is fiatalon, a katonai szolgálat miatti mentességek miatt állt be a seregbe.¹³ A császárok katonaaállításra kötelezték a birtokosokat, Honorius császár a 5. század elején még jutalmat is ajánlott azoknak a szenátoroknak, akik teljesítették katonaaállítási kötelezettségüket: egy szabad újoncért 10 solidust kaptak, egy rabszolgaért 2 solidust és a rabszolgát felszabadították.¹⁴ A korszak jellegzetessége, hogy a sorköteles római fiatalok öncsonkítással próbáltak menekülni a katonai szolgálat elől, amit a császárok szigorú törvényekkel igyekeztek megelőzni és az elkövetőkön megtorolni a katonai szolgálat előli menekülést.¹⁵

¹⁰ A késő római hadkiegészítéshez, a különféle hadkiegészítési módokhoz teljes összefoglalást ad Várady László monográfiája. Részletes kifejtésüket lásd VÁRADY László: *Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik: a római birodalom utolsó évszázada*. 376–476. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961.

¹¹ Uo. 518. o.

¹² *Codex Theodosianus* (Cod. Theod.) 7. 20. 12.

¹³ Procopius: *Anecdota*. („Titkos történet.”) 6. 2.

¹⁴ *Cod. Theod.* 7. 13.; 16–17.

¹⁵ *Cod. Theod.* 7. 13. 4., 5., 10. Mivel a büntetések I. Constantinus és Theodosius között egyre súlyosbodtak (eleinte közmunkára ítélték az öncsonkítókat, később megégették és kollektív büntetést is elrendeltek), ezért valószínűsíthetjük, hogy egyre gyakoribb volt az öncsonkítás.

A római hadsereg auxiliaris egységei már a köztársaság korától kezdve nagyrészt barbárokból álltak, a késő római hadsereg barbarizálódása alatt azonban elsősorban azt értjük, hogy a hadsereg kiegészítésében kiemelten fontossá vált a barbárok toborzása. A kortársak is érezték a Római Birodalom válságos helyzetét. Ez a 4. század második felétől egy sajátos polémiát eredményezett a pogány és keresztény írók között, amelyben mindkét fél egymást vádolta azzal, hogy miattuk omlott össze az erős, korábban legyőzhetetlen birodalom. A pogány Zósimos szerint a pogány istenek büntetéseként bukik el Róma, mivel a keresztény császárok barbár zsoldosokra bízta Róma védelmét, akiknek fegyelmezetlensége és árulása okozta a katonai vereségeket.¹⁶ Whitby szerint Zósimos leírása nagy hatással volt a modernkori szemléletre is, a késő római hadsereg barbár zsoldosaival szembeni negatív véleményre.¹⁷

Már a 3. századi háborúk időszakában megkezdődött a hadsereg átalakítása, a hadsereg szervezetének, parancsnoki struktúrájának átalakításával kapcsolatos reformok Diocletianus és I. Constantinus császárokhoz kötődnek. A sereget két nagy csoportra osztották, a határvédő egységekre (*limitanei*) és a gyorsan mozgó elitegységekre (*comitatenses*). A comitatenses alakulatok nagy része lovas egységekből állt, valamint elit gyalogságból, amelyeket a birodalom belsejében, stratégiai pontokon helyeztek el, az uralkodói székhelyeken vagy azok közelében, ahonnan a kiváló úthálózaton keresztül gyorsan megközelíthették a határ hozzánk közel eső részét, amelyet támadás fenyegetett vagy támadás ért. A legújabb szakirodalom nem ért egyet azzal a korábbi elképzeléssel, hogy a limitanei egységek valamiféle parasztkatonaság lett volna.¹⁸ Ezen egységek katonái földbirtokot kaptak, de csak részben vettek részt ezek megművelésében, azt családjuk vagy szolgálk művelték meg. Egységeikben nemcsak gyalogosok voltak, hanem lovas alakulatok is ugyancsak nagy számban.

A 4–5. század fordulóján keletkezett, a nyugatrómai és keletrómai állam-és hadszervezetet bemutató *Notitia Dignitatum* szerint összesen 24 alakulat tartozott a három katonai parancsnokság comitatenses csapatai közé. Ezek nagy részét korábbi principatus kori legiókból szervezték, néhány megőrizte eredeti nevét, míg mások új nevet kaptak. A *Magister Peditum per Occidentem* parancsnoksága alá 11 egység tartozott, a *Magister Militum per Orientem* alá 7 egység, míg a *Magister Militum per Thracias* alá 6 egység. A 4. század végi és a kettéosztott birodalom hadereje így továbbra is a Diocletianus-kori létszámot tartotta

¹⁶ ZÓSIMOS: *Historia Nea*. 2. 15., 4. 26–33.

¹⁷ WHITBY: *Army and Society* i. m. 520. o.

¹⁸ A. D. LEE: *Warfare and the State*. In: *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare. Vol. II. Rome from the Late Republic to the Late Empire*. (Szerk. Philip SABIN, Hans VAN WEES, Michael WHITBY) Cambridge, Cambridge University Press, 2007, 409. o.; WHITBY: *Army and Society* i. m. 321–323. o.

(500–600 000 fő között volt). Hugh Elton szerint a késő császárkorban évente körülbelül 30 000 újoncra volt szüksége a hadseregnek.¹⁹

A késő császárkorból vannak adatok arra, hogy nagy létszámú haderőt vontak össze egy hadjáratra. Iulianus császár a 363-as perzsa hadjáratára 65 000 katonát vont össze Syriában, ami súlyos gabonahiányhoz vezetett a tartományban, még a császári székhelyen, Antiochiában is.²⁰ I. Leó császár 468-as vandál háborújában 100 000 katona vett részt.²¹ I. Anastasius 502-ben kezdődött perzsa háborújára 52 000 fős római hadsereget gyűjtöttek, amelynek külön tisztviselő szerezte be a gabonát az elkobzott készletekből és Egyiptomból. Az eléggé valószínűtlennek tűnő százezres sereg mellett a két másik sereg létszámának hitelt adhatunk, mert mindkét esetben forrásaink megemlítik a logisztikai problémákat. Ezekkel ellentétben a késő császárkori hadseregek kis létszámúak voltak. Iulianus 357-ben az argentoratumi (strassburgi) csatában 13 000 katonával rendelkezett.²² Belisarius vandál inváziós serege 15 000 katonából állt csupán, kis létszámát gyors mozgással és jól megtervezett logisztikával ellensúlyozta, így ért el páratlan sikereket.²³

A nagy létszámú hadsereget el kellett látni a császároknak, ami több elemből állt össze. Elsősorban zsoldot kellett fizetni, ezenkívül különféle jutalmakat (*donativum*), valamint a leszerelő katonáknak a végkielégítésnek is tekinthető tisztos elbocsátási összeget (*honestia missio*). A katonáknak biztosítani kellett élelmezésüket, ruházatukat és fegyverzetüket is, amihez nagyon jól szervezett logisztikai hátteret kellett fenntartani. Az előbb említett elemek is sokat változtak a római császárság időszakában.

A következő táblázat a különféle katonai egységek egyes katonai fokozatainak a zsoldját mutatja be Augustustól Maximinus Thrax császárig.²⁴

¹⁹ Elton HUGH: *Warfare in Roman Europe A. D. 350–425*. New York, Oxford University Press, 1997, 128. o.

²⁰ LEE: *Warfare and the State i. m.* 410. o.; J. MATTHEWS: *The Roman Empire of Ammianus*. London, 1989, 409–411. o.

²¹ LEE: *Warfare and the State i. m.* 410. o.

²² Ammianus Marcellinus. (Amm. Marc.) 16. 12. 2.

²³ A. H. M. JONES: *The Later Roman Empire. 284–602. A Social, Economic and Administrative Survey*. Oxford, Oxford University Press, 1964, 684. o.

²⁴ M. P. SPEIDEL: Roman Army Pay Scales: Responses and Answers. In: *De l'or pour les braves! Soldes, armées et circulation monétaire dans le monde romain. Actes de la table ronde organisée par l'UMR 8210 (AnHiMa) à l'Institut national d'histoire de l'art (12–13 septembre 2013)*. (Szerk. M. REDDÉ) Bordeaux, 2014, 56. o. Az összegek az ezüst denariusra vonatkoznak. A tisztelnél látszólag hatalmas összegek vannak, de míg Augustus alatt 95–98% ezüsttartalma volt a denariusnak, ez az Antoninus-korban 80–85% között volt, a 3. század közepétől használt Antoninianus ezüsttartalma pedig nagyon gyorsan 40%-ról 5%-ra esett vissza, tehát a katonák tulajdonképpen bronzpénzt kaptak ezüst helyett. Ezért tértek át az annonára. A solidus bevezetésével I. Constantinus ezt az értéktelen pénzt szüntette meg.

A zsold összege katonai egységek szerint

	Augustus (Kr.e. 13)	Domitianus (83/84)	Septimius Severus (197)	Caracalla (212)	Maximinus Thrax (235)
COHORTES PRAETORIAE					
miles	750	1 000	2 000	3 000	6 000
centurio	3 750	5 000	10 000	15 000	30 000
COHORTES URBANAЕ					
miles	375	500	1 000	1 500	3 000
centurio	3 750 (?)	5 000 (?)	10 000 (?)	15 000 (?)	30 000 (?)
COHORTES VIGILUM					
miles	187,5	250	500	750	1 500
centurio	kevesebb, mint a cohortes praetoriae és urbanae centuriói				
LEGIONES					
miles	225	300	600	900	1 800
eques	262,5	350	700	1 050	2 100
centurio	3 375	4 500	9 000	13 500	27 000
primi ordines	6 750	9 000	18 000	27 000	54 000
primipilaris	13 500	18 000	36 000	54 000	108 000
COHORTES CIVIUM ROMANORUM					
miles	225	300	600	900	1 800
centurio	375	4 500	9 000	13 500	27 000
AUXILIA					
miles cohortis	187,5	250	500	750	1 500
eques cohortis	225	300	600	900	800
eques alae	262,5	350	700	1 050	2 100
centurio cohortis	937,5	1 250	2 500	3 750	7 500
decurio cohortis	1 125	1 500	3 000	4 500	9 000
decurio alae	312,5	1 750	3 500	5 250	10 500

A zsoldfizetés évente három részletben történt, január, május és szeptember első napján.²⁵ A zsoldot katonai rang alapján fizették, elnevezése is többféle volt. Nagyon kevés információnk van az egyes zsoldkategóriákról, de több elképzelés is kialakult az egyes fokozatokról.²⁶

²⁵ SPEIDEL: *Roman Army Pay Scales i. m.* 53. o.

²⁶ Alfred VON DOMASZEWSKI: Die Truppen Sold der Kaiserzeit. In: *Aufsätze zur römische Heeresgeschichte*. Darmstadt, 1972, 210–233. o.; M. P. SPEIDEL: *Roman Army Pay Scales*. The Journal of Roman Studies 82(1992) 87–106. o.; R. ALSTON: *Roman Military Pay From Caesar to Diocletian*. The Journal of Roman Studies 84(1994) 113–123. o.; D. RATHBONE: Warfare and the State. In: *Cambridge History of Greek*

A késő császárkori hadsereg költségei jelentősen megnövekedtek a korábbiakhoz képest, bár a korábbi hódító háborúkkal ellentétben a hadviselés elsősorban a határok védelmére, illetve a védekezésre korlátozódott. A kortárs történetírók is túlzottnak tartották a hadsereg fordított állami bevételek nagyságát.²⁷ A modern kori becslések szerint a teljes állami bevételek minimum felét, egyes feltételezések szerint akár háromnegyedét is a hadsereg fordították.²⁸

A késő császárkorban a zsoldfizetés rendszere megváltozott, mivel a 3. századtól kezdve a pénz értéke rohamosan csökkent. Helyette bevezették az élelmiszer-ellátmányt (*annonae*), amely gabonát, húst, olajat és bort tartalmazott, illetve a lovasoknak takarmányt is.²⁹ Miután Diocletianus és I. Constantinus sikeresen stabilizálta a pénzügyi rendszert, az *annona* mellett pénzben kaptak zsoldot a katonák. Ugyancsak jelentős volt a különféle donativumok szerepe is, amelyeket a katonák a császárok trónra lépésekor kaptak vagy az ötévente rendezett uralkodási évfordulókon. Jones szerint a késő császárkori katonák a császár trónra lépésekor öt arany *solidus*-ban részesültek, ami körülbelül kétévi *annona*-nak felelt meg, az évfordulókon pedig körülbelül egyévi *annona*-nak megfelelő összeget.³⁰ Emellett az állam látta el ruházattal, fegyverzetrel és fegyverekkel is a katonákat, amelynek fedezetét a katonai egység pénzben kapta meg és neki kellett beszereznie.

Az *annonát* az újjászervezett közigazgatás és a kettős adóztatási rendszer biztosította. A négy *praefectura*, a tizenkét *diocesis* és a száz *provincia* egyben adóközvetek is voltak, vezetőik feladata volt az általuk irányított területen lévő birtokok és az ott adózók adómennyiségének (*caput* – fejadó, *iugum* – földadó) megállapítása és beszedése. A hadsereg számára így közvetlenül rendelkezésre állt az *annona*, azokról a területekről pedig, ahol nem állomásozott katonaság, elszállították az élelmiszert oda, ahol szükség volt arra.³¹ A késő császárkori rendeletek részletesen szabályozták ennek rendszerét. A *Codex Theodosianus* a következőket írja elő:

„Kegyelmességed a hadtápfőnökökön (*praefectus praetorio*) keresztül fogantatott ellátmánykiosztás mértékét a főkönyvben jelzett mennyiséggel vesse össze, úgy hogy gondosan meg legyen vizsgálva, mely naptól történt meg a kiosztás a csapatoknak. Ha pedig megállapítást nyert, hogy a könyvelők (*actuarii*) és segédtszjtjeik (*optiones*) többet vételeztek fel, mint amennyi a főkönyvi kimutatás

and Roman Warfare. Vol. II. i. m. 158–197. o.; Yann LE BOHEC: *La solde des soldats de l'armée Romaine sous le principat. A guerra. Revista de História das Ideias* 30(2009) 39–50. o.

²⁷ Anonymus: *De rebus bellicis* 5; Amm. Marc. 20. 11.

²⁸ M. F. HENDY: *Studies in the Byzantine Monetary Economy. c. 300–1450.* Cambridge, Cambridge University Press, 1985, 157. o.; R. P. DUNCAN-JONES: *Money and Government in the Roman Empire.* Cambridge, Cambridge University Press, 1994, 45. o.; ELTON: *Warfare in Roman i. m.* 4. o.

²⁹ JONES: *The Later Roman i. m.* 623–624. o.; LEE: *Warfare and the State i. m.* 403. o.

³⁰ JONES: *The Later Roman i. m.* 624. o.

³¹ JONES: *The Later Roman i. m.* 458–459., 830–831. o.; LEE: *Warfare and the State i. m.* 403. o.

szerint birodalmi könyvelőségünkön nyilván van tartva, nevezettek kétszeresen kötelesek visszatéríteni, a hadtápfőnököktől is levonva a szóban forgó tételt, mint amelyet ezek amazok követelésére már kiosztottnak tüntettek fel. Egyébként a főméltóságú hadsereg-felügyelők részére is szent feljegyzések futottak szét, amelyekben bölcs elhatározással elrendeltük, hogy a főkönyveket az évi adókulcs meghatározásának kezdete előtt a birodalmi könyvelőségbe legnagyobb megbízhatósággal és pontossággal összeállítva megküldjék, hogy a hadtápfőnökök azután ezek alapján foganatosítsák az ellátmány kiosztását.”³²

Ugyancsak a *Codex Theodosianum*ban szerepel II. Constantius császár egy rendelete, amelynek értelmében a katonáknak az állami raktárakból 20 napi élelmszeradagot kellett adni és ezt kellett magukkal vinniük a hadjáratokra.³³

A donativumokat a *comes sacrarum largitionum* hivatala kezelte, amely a pénzverésért és a bányászatért is felelt. A donativum összege a bányabérletekből, illetve az előkelők rétege (*honestiores*) által fizetett különadókból származott. Az *aurum oblativum* a birodalmi elit, az *aurum coronarium* a birodalmi városi elit adója volt, amelyet nekik megfelelően elsősorban aranyban fizettek. A *collatio lustralis* (a keleti területeken görögül *chrysargyron*) a kézművesek és a kereskedők fizették ötévente.³⁴

A katonák ruházatának biztosítása is a *comes sacrarum largitionum* feladata volt, a *vestis militaris* adó biztosította ezt. A dominatus korában a katonai egységek állomáshelyén lévő üzemeknek kellett ellátni az egységet megfelelő ruházattal.³⁵ A *Notitia Dignitatum* szerint a Nyugatrómai Birodalomban voltak állami kezelésű malmok és szövőüzemek, de ezek nemcsak a hadseregnek, hanem az állami tisztviselőknek és a polgároknak is biztosítottak ruházatot. A fegyverzetet és a fegyvereket az állami tulajdonú vagy az állam által felügyelt fegyvermanufaktúrák (*fabricae*) gyártották, amelyeket pontosan ismerünk a *Notitia Dignitatum* alapján.³⁶ Ezek többnyire a fém- és szénbányák közelében voltak. A fegyvermanufaktúrák között voltak olyanok, amelyek különleges egységek fegyverzetére vagy fegyvereire specializálódtak: például nehézlovassági fegyverzetre, íjakra, nyilakra, hajítógépekre.³⁷

³² *Cod. Theod.* VII. 4. 24. (VÁRADY László ford.)

³³ *Cod. Theod.* VII. 4. 5.

³⁴ JONES: *The Later Roman i. m.* 430–432. o.; LEE: *Warfare and the State i. m.* 404. o.

³⁵ Egyiptomban évente 9000 ruházatot gyártottak a helyi seregeknek. Az adót pénzben szedték be, a begyűjtött összegből az ellátmányért felelősök vásárolták felszerelést. Jennifer A. SHERIDAN: *Columbia Papyri IX. The Vestis Militaris Codex.* (American Studies in Papyrology 39.) Atlanta, Scholars Press, 1998, 88. o.

³⁶ *Notitia Dignitatum* XI. 4.

³⁷ JONES: *The Later Roman i. m.* 835. o.; LEE: *Warfare and the State i. m.* 406. o.

Amint arról korábban szó volt, a 4. század eleji reformok következtében stabilizálódott a pénzrendszer, az *annonae* helyett visszatért a pénzben fizetett zsold, illetve a különféle ellátmányokat és *donativumokat* is pénzben fizették. Ez egyszerűsítette a rendszert, hiszen az *annonae* biztosításához hatalmas központi raktárakra és jelentős logisztikára (különösen szállítási kapacitásra) volt szükség, ezenkívül az *annonae* komoly visszaélésre adhatott alkalmat. Erre utal számos császári rendelet, amint az alábbi is mutatja:

„Ursicinus comes jelentéséből megtudtuk, hogy a provinciákban lévő katonai állomáshelyeken a földtulajdonosokat megkárosítják; a katonák ugyanis valamiféle szokatlan és súlyos többletadót vezettek be »ebédpénz« néven [...] A katonák és fölötteseik »ebédpénz« néven többé ne merészeljenek semmit sem elvenni a tartományi lakosságtól...”³⁸

Keleten az 5. század végén I. Anastasius császár teljesen megszüntette az *annonae*t, a katonák aranyban kapták a zsoldot és az ellátmányukat (ruházat, fegyverzet). A katonák a helyiek terményeit (ha az nem felesleg volt) sem vehették meg és nem rekvirálhatták el, kivéve rendkívüli helyzetben.³⁹

Nagyszabású hódító hadjáratok a késő császárkorban csak az utolsó nagy hódító, I. Iustinianus uralkodása alatt indultak, a háborúk főleg a római limesen belül, római területeken zajlottak, a betörő barbárokkal szemben. A késő császárkorban a határ menti tartományokban erődített helyeken, állami raktárakban halmozták fel a készleteket, az élelmiszert, a takarmányt és a fegyvereket a hadseregnek. A szomszédos tartományokból és azokból, ahol nem volt közvetlen katonai fenyegetés a katonailag jelentős tartományokba szállították az élelmet. Iulianus császár például Britanniából a rajnai seregekhez szállíttatott gabonát. Mint korábban láttuk, mindössze 13 000 fős hadsereggel rendelkezett a 357-es argenteratumi csatában, de ennek a seregnek is jelentős logisztikai támogatásra volt szüksége. Hugh Elton szerint a katonáknak naponta 30 tonna gabonára, a lovaknak és a málhás állatoknak 13 tonna takarmányra, valamint összesen több, mint 113 000 liter vízre volt szüksége.⁴⁰ Az észak-balkáni hadsereg ellátmányának biztosítására Iustinianus létrehozott egy adminisztratív hivatalt (*quaestor*), aki Scythia, Moesia II, a Cycladok, Caria és Ciprus készletei felett rendelkezett.⁴¹ Az ellátmány összegyűjtése és zárt, jól védett raktárakban történő tárolása ugyanakkor az ellenséget ellehetetlenítette, ők nem juthattak élelmiszerhez és takarmányhoz a megtámadott római területen. A rómaiak már a köztársaság korában éltek a felperzselt föld taktikájával,

³⁸ *Codex Iustinianus* XII. 37. 3. (VÁRADY László ford.)

³⁹ JONES: *The Later Roman i. m.* 671–673. o.; LEE: *Warfare and the State i. m.* 407. o.

⁴⁰ ELTON: *Warfare in Roman i. m.* 237. o.

⁴¹ *Iust. Nov.* 41.

amikor Fabius Maximus Itáliában ezzel próbálta megállítani Hannibált. Valens császár hasonló taktikát alkalmazott a Balkánon a gót támadás megállítására.⁴²

A hadsereg mozgását és az utánpótlás szállítását, ahol tehettek, ott vízi útvonalon oldották meg. Iulianus császár 363-as perzsa hadjáratában a Tigris folyón hajózták a sereget és az ellátmányt is. A perzsák visszavonultak, a császár pedig a folyótól elszakadva, követni akarta őket, ezért parancsára a római katonák felégették hajóikat, hogy azok ne kerüljenek a perzsák kezére. Ezúttal viszont a perzsák alkalmazták a rómaiakkal szemben a felperzselt föld taktikáját: mindent elpusztítottak a nyomukban járó Iulianus előtt, így a római seregben súlyos ellátási problémák léptek fel. Az éhező katonák között végül a tisztikar élelmiszerkészletét osztották szét, így akadályozva meg a zendülést.⁴³ Ennek az eseménysorozatnak jelentős szerepe volt a rómaiak vereségében. A Pannonia és Moesia provinciák természetes határvonalát jelentő Duna is kiváló szállítási útvonal volt. A folyó jelentőségével Róma ellenségei is tisztában voltak. Attila hun király ezért is követelte, hogy a Duna vonalától délre ötnapi járóföldre vonuljon vissza a római sereg és ebben a távolságban pusztítsanak el mindent. Az így létrehozott semleges sávon egyrészt egyik fél sem juthatott utánpótláshoz, másrészt megfosztotta a rómaiakat a folyami útvonaltól.⁴⁴ Sirmium 581 és 582 között tartó ostrománál az avarok híddal zárták le a Dunát a város két oldalán, így akadályozva meg, hogy a keletrómai flottilla utánpótlást szállítson a városnak.⁴⁵ A folyók mellett a tengeren is szállították a seregeket, például az észak-afrikai vandál állam elleni háborúban. I. Leó császár 468-as hadjáratában 1000 szállítóhajót használtak,⁴⁶ Belisarius pedig a már említett vandál háborújában 600 hajóval szállította a 15 000 katonát és ellátmányukat.⁴⁷

A római hadsereg hosszú történetében számos szervezeti és logisztikai átalakítás történt a köztársaság kortól kezdve a késő császárság koráig. A katonai sikerek egyik oka az egyes korszakok megváltozott külpolitikai, gazdasági-társadalmi körülményeihez való alkalmazkodás volt. Az egyes császárok által megvalósított reformok nem feltétlenül voltak előre megtervezettek, inkább az adott helyzethez való alkalmazkodásnak tekinthetők. A késő római hadsereg szervezetének, logisztikai szervezetének és finanszírozásának átalakulása valójában már a 3. században megkezdődött a Severus-dinasztia utáni zavaros időszakban. A reformok

⁴² Amm. Marc. 31. 8.

⁴³ Amm. Marc. 24. 7. (a hajók felégetése és a római sereg nélkülözése); 25. 2. (a tisztok élelmiszerkészleteinek szétosztása)

⁴⁴ LEE: *Warfare and the State i. m.* 326. o.

⁴⁵ Az ostromot Menander Protector írta le (471, 25–476, 25.) In: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig.* Balassi Kiadó, Budapest, 1998, 47–48. o.

⁴⁶ LEE: *Warfare and the State i. m.* 410. o.

⁴⁷ JONES: *The Later Roman i. m.* 684. o.

nagy része Diocletianus és I. Constantinus császárokhoz kötődik, de a későbbi uralkodók is hozzátettek fontos rendelkezéseket és intézkedéseket. Kül- és belpolitikai, katonai, társadalmi, gazdasági szempontból a birodalom keleti fele sokkal kedvezőbb volt, így a birodalom kettéosztását követően ez a Keletrómai Birodalom további reformok révén még a Nyugatrómai Birodalom bukását követően is csaknem kétszáz évig meg tudta őrizni területi integritását, sőt I. Iustinianus uralkodása alatt még a korábbi nyugati tartományok nagy részét is képes volt visszafoglalni.